

УДК 281.9(477)

О. А. Альошина,
старший викладач кафедри релігієзнавства
Національного університету "Острозька академія"

ПРОЦЕС УКРАЇНІЗАЦІЇ ПРАВОСЛАВ'Я НА ВОЛИНІ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У статті проаналізовано витоки та перебіг руху за українізацію Православної церкви на Волині в міжвоєнній Польщі. Висвітлено основні напрями діяльності Волинських зібрань православного духовенства і мирян та ставлення церковної ієрархії до впровадження процесу українізації.

Ключові слова: українізація, православ'я, Волинські єпархіальні зібрання.

Процесс украинизации православия на Волыни в междувоенный период

В статье проанализированы истоки и ход движения за украинизацию Православной церкви на Волыни в междувоенной Польше. Отражены основные направления деятельности Волынских собраний православного духовенства и мирян и отношения церковной иерархии к внедрению процесса украинизации.

Ключевые слова: украинизация, православие, Волынские епархиальные собрания.

The process of ukrainisation of the Orthodox Church on Volyn in intermilitary period

This article is concerned with the problem of sources and special features of the movement for introduce of ukrainian language in to the Orthodox church in Volynia in intermilitary Poland. The main tendencies of activity of the Volyn assambles of orthodox clergy and lagmen are demonstrated. The problem of relation of the church hierarohy to the process is also considered.

Keywords: ukranisation, orthodoxy, Volyn assambles.

Рух за українізацію церкви став одним із чинників національно-церковного руху на Волині у міжвоєнній Польщі. Важливість питань процесу українізації в церкві, зясування особливостей національно-церковного руху та значення етноконфесійного чинника у суспільно-

політичних процесах зумовлює увагу дослідників до поглибленого вивчення запропонованої теми.

Проблема церковно-релігійного життя Волині у міжвоєнний період активно розроблялася сучасними істориками і релігієзнавцями, зокрема вітчизняними вченими В. Борщевичем, Л. Галухою, М. Кучерепою, Б. Савчуком, Н. Стоколос, а також польськими дослідниками М. Папезжинською-Турек, А. Кенсіком.

Упродовж 20–30-х рр. XX ст. у Православній церкві в Польщі розгорнувся потужний рух, спрямований на її українізацію. Найбільш активним він був на Волині. Його витoki сягають подій суспільно-політичного життя України початку XX ст. Піднесення національно-визвольного руху, прагнення до національного самовизначення мали багато виявів у всіх сферах життя її населення, зокрема вони торкнулися й церкви. “Більше того, спочатку неспіливо, з ваганням і острахом потяг до давніх церковних традицій чітко означився у середовищі духовенства південно-західних регіонів України. Одним із осередків, де формувалися особистості майбутніх провідників ідеї українізації православ’я, було місто Житомир – центр Волинської єпархії Російської православної церкви. Більшість духовенства у цей час, без сумніву, стояла на русофільських позиціях, та однак – не все. Свідомість багатьох осіб, які пізніше стали відомими постатями православного церковного життя в Польщі – Н. Абрамовича, П. Табінського, А. Річинського – формувалася під безпосереднім впливом подій, що відбувалися у суспільно-політичному житті країни, в житті губернського та єпархіального центру Волині – м. Житомир” [13, с. 7].

Про витoki національно-церковного руху М. Папезжинська-Турек писала, що він “у Православній Церкві сформувався з історичного досвіду, котрий, з одного боку, відчував на собі русифікаційний та асиміляційний впливи цієї Церкви, а, з другого, – наслідки багатосотлітнього сусідства з усім польським і католицьким. Виріс рух цей через відродження суспільної свідомості із потреби пошуку національної ідентичності” [16, с. 206].

Погоджуємося із твердженням Н. Стоколос, що українізація православ’я стала можливою тому, що вона стимулювалася усвідомленням національного начала в духовно-релігійних виявах українців і віддзеркалювала патріотичні настрої віруючих, розуміння певною частиною парафіяльного духовенства потреби в більш тісних зв’язках із масою мирян [12, с. 238–239].

Отже, православні українці, що складали більшість православних громадян у відновленій Польщі, повинні були зреагувати на зміни державно-політичні й адміністративні, адже в церковно-адміністративному

відношенні частина єпархій Північно-Західної України належали юрисдикції Московського патріархату. Тому питання про розмосковлення церкви цього регіону стало найголовнішою потребою часу.

Важливим етапом у розгортанні українізації Православної церкви на західноукраїнських землях стали Волинські єпархіальні з'їзди духовенства і мирян. Вони відбулися 14–19 квітня та 23–30 червня 1917 р. у Житомирі. Останній з них ухвалив, зокрема, наступне: “З'їзд духовенства і мирян, признаючи, що нормальне життя Волинської єпархії можливе тільки при цілковитім поєднанні духовенства з народом на ґрунті близького до потреб народу церковного устрою, – висловлюється за вільний розвиток і самоусвідомлення українського народу...” [1, с. 110].

Під час Волинських єпархіальних з'їздів гостро обговорювалися питання українізації православного церковного життя. В ухилах останнього з них вказувалося, що його учасники висловлюються за вільний розвиток і самоусвідомлення українського народу. Щодо питань, пов'язаних з українізацією, з'їзд пропонував священикам і вчителям у здійсненні реформ школи і церкви дотримуватися принципу поміркованості та поступовості. Під час з'їздів ієреям рекомендувалося виголошувати проповіді місцевою українською мовою, а богослужбовий текст – церковнослов'янською з “місцевою вимовою” [4, с. 8].

Одним із центрів українського церковного руху на Волині стало місто Володимир-Волинський. Ідея українізації знайшла підтримку в середовищі Володимирського церковного правління. Коли єпископ Фадей (Успенський) переїхав з Володимира-Волинського до Житомира, саме воно перебрало на себе всі церковно-адміністративні функції, які раніше належали архієрею. До складу правління ввійшли особи, котрі були щирими і послідовними прихильниками справи українізації церкви. Серед них особливою активністю відзначилися настоятель Володимир-Волинського соборного храму А. Бордюговський і священник Н. Абрамович. За короткий час члени цього правління налагодили церковне життя в чотирьох повітах: Володимирському, Ковельському, Любомльському й Горохівському [3, с. 13].

Водночас адміністративна діяльність Володимирського духовного правління призвела до низки непорозумінь із єпископом Кременецьким Діонісієм, зокрема з питань призначення священиків на парафії. З часом у церковно-релігійному житті краю нагромадилося багато справ, які потребували нагального вирішення. Саме тому було прийняте рішення про підготовку та невідкладне проведення єпархіального з'їзду, під час якого мали бути врегульовані всі ці питання [7, с. 147].

Одним із перших документів, що засвідчив початки українізації церковного життя на теренах Західної Волині, стала відозва єпископа Кре-

менецького Діонісія від 6 січня 1921 р. Звертаючись до підлеглого йому духовенства, він пропонував: “Кажіть народові промови на його рідній мові, об’ясняйте йому на тій же мові богослужіння, Святе Письмо, обряди церковні й оголошуйте його слух зрозумілою вимовою церковних пісень і молитов...” [11].

Наступною віхою розгортання процесу українізації церкви в Польщі стали ухвали Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян, що відбулося 3–10 жовтня 1921 р. у Почаївській Свято-Успенській лаврі [6, арк. 1]. Програма цього з’їзду передбачала: 1) обрання митрополита Діонісія правлячим єпископом Волині; 2) визначення меж Волинської єпархії; 3) заснування парафіяльних рад; 4) організацію на належному рівні місіонерської діяльності; 5) з’ясування питань правового статусу духовенства та його матеріального забезпечення; 6) українізацію церковних богослужінь, проповідей, церковного діловодства, а також шкільного навчання; 7) налагодження видання українською мовою єпархіального часопису [5, арк. 14].

У його резолюціях, зокрема, було зафіксовано, що перехід до української мови в церкві має відбуватися поступово, в міру того, як будуть перекладатися й ухвалюватися вищою церковною владою необхідні богослужбові книги. У них містилася рекомендація розпочати негайно проведення богослужінь церковнослов’янською мовою з українською вимовою. Водночас у них вказувалося, що в тих випадках, коли священник не зможе відразу її виконати, то “в тому разі він і себе готує, і практично переводить це розпорядження з певною поступовістю” [10, с. 9]. Для кандидатів у священники і псаломщики вміння здійснювати відправи церковнослов’янською з народною вимовою було визнане обов’язковим. У цій резолюції також була висловлена думка про необхідність утворення спеціальної комісії з осіб філологічно і богословськи освічених, яка приступила б до перекладу необхідних книг [5, арк. 18].

У постановах цього зібрання відобразилися не лише намагання українізувати життя Православної церкви в Польщі, але й містилося серйозне занепокоєння з приводу протиправних дій посадових осіб щодо місцевого населення. Так, у статті 30-й постанови зібрання було зазначено, що: “... в справі освіти народу Волині чиниться велике насильство, порушується артикул 109-й Конституції, а саме: в місцевостях з виключно українським населенням школи українські не відкриваються, або відкриваються польські школи, в ці школи призначаються учителями чужі для нас люди, котрі не знають нашої мови й життя селян. Місцеві учительські сили до праці в школах Волині під різними приводами не допускаються. В притулках для дітей проводиться колонізація та окатоличення українських дітей. Доступу в ці притулки для православ-

ного духовенства немає”. Стаття 29-та згаданої постанови зібрання вимагала, щоб усі парафіяльні книги, а також акти громадянського стану, метрики й інші документи видавати на рідній, тобто українській мові, протестуючи проти вимог воєводи вести метрики польською [5, арк. 16]. Отже, ця постанова була одним із перших документів того часу, де фіксувалася та негативно оцінювалася практика нехтування представниками місцевої влади законних прав населення на самобутність мови, релігії, культурного розвитку [13, с. 11].

На початку 1920-х рр. злободенність питання українізації богослужбової мови й усієї діяльності Православної церкви в Польщі, щира зацікавленість у цьому досить широких верств пастви визнавалися та поділялися певною частиною її ієрархії. На першому засіданні Синоду Православної церкви в Польщі, що відбулося 16 червня 1922 р., була ухвалена постанова, в якій вказувалося: “Благословити Преосвященному Діонісію допущення в слов’янській богослужбовій мові народної української вимови й читання Слова Божого за Богослужінням на українській мові в тих випадках, коли й де це буде визнано ним за необхідне” [4, с. 22]. Єпархіальний з’їзд, що відбувся 30 травня – 2 червня 1923 р. у Кременці під головуванням архімандрита Полікарпа (Сікорського), ухвалив рішення викладати Закон Божий у школах українською мовою [5, арк. 55–56].

Наголосимо, що це викликало спротив у середовищі російської православної громадськості. Його репрезентанти вважали, що Православна церква в Польщі штучно відірвалася від Російської церкви, а тому, як зазначав Т. Міненко, – “стала об’єктом для усіляких експериментів не тільки з боку урядової влади, а й навіть окремих національних, меншинських угруповань. Тут головний вплив мали українці, прагнучи, аби церква ставала засобом національно-політичної боротьби” [8, с. 54]. Російські емігранти не усвідомлювали того, що українці й білоруси є окремими народами, які складали переважну частину вірних церкви. Вони відносили їх до національних меншин російського народу, а вияви їх національного руху трактувалися як прагнення замаху на російську культуру.

З цього приводу М. Папежинська-Турек писала: “Прагнули передусім до збереження єдності церкви, основою якої був її російський характер. Зовнішнім виявом такої російськості була церковнослов’янська мова з російською вимовою. Діючи російська мова була в адміністративному житті церкви, у спілкуванні з духовенством та мирянами, у проповідях, при навчанні дітей Божої науки, при виданні молитовників, підручників, документів, календарів, котрі розсилались без огляду на кількість росіян в окремих парафіях” [16, с. 198].

Надзвичайно важливим кроком керівництва Православної церкви в Польщі в напрямі українізації церковного життя стала постанова Синоду від 3 вересня 1924 р. як доповнення до постанов від 16 червня та 14 грудня 1922 р. У ній містилися наступні ухвали: 1) допустити вживання української, білоруської, польської та чеської мов у богослужіннях у тих богослужбових чинах, текст яких схвалено Вищою церковною владою, і в тих парафіях, де того захочуть парафіяни, і де це є можливим за місцевих умов; 2) благословити духовенству митрополії зміцнити виголошування церковних проповідей на мові місцевого православного населення; 3) дозволити духовенству влаштовувати бесіди в церквах і вести їх також рідною мовою місцевого населення; 4) у школах, де є православні законовчителі, рекомендувати їм навчання Закону Божого також українською мовою, рідною для дітей; 5) в духовних школах зміцнити практику читання й вивчення Слова Божого й молитов, також складання та виголошування проповідей рідною мовою учнів [15, с. 7]. Ця постанова залишалася чинною до кінця 30-х рр. XX ст.

Проте постанови Синоду не вирішили проблему необхідності наближення Православної церкви до автохтонного населення, зокрема українців, оскільки навколо мовного питання й далі продовжувалася боротьба. Православні росіяни вважали, що синодальними постановами скористалися "безвідповідальні елементи", які розглядали церкву як засіб для національної й політичної боротьби. Розпочалося так зване "розмосковлення" [8, с. 56].

Крім того, врахуємо, що постанови Синоду мали виконувати ворожо налаштовані до українізації церкви особи із середовища митрополита, і це тоді, коли більшість посад у церковній адміністрації посідали відверті русофіли. Саме тому розгляд прохань, які надходили з парафій щодо українізації, відкладався, тобто в більшості випадків свідомо затягувався. Вирішення кожного такого, навіть доволі простого, питання потребувало спеціального дозволу митрополії. Зрозуміло, що такий стан справ спричиняв до напруги між мирянами та духовенством в окремих парафіях.

У березні 1926 р. на території Польщі було створене Російське Народне Об'єднання, яке прагнуло залучити до своїх лав якнайбільше православного духовенства. Цю організацію очолив посол Н. Серебренніков. Воно видавало у Львові газету "Русский Голос" 1927 р., на одному із його з'їздів, було виголошено гасло оборони церкви з її давніми традиціями, а тому між церковною владою й об'єднанням склалися добрі взаємостосунки. Свідченням цього стало запрошення організації до участі у з'їздах та призначення головою Комісії релігійних справ члена РНО Євгена Комаревича, котрий пізніше виступав на з'їздах як референт з церковних справ [2].

Зазначимо, що між ієрархією церкви та керівництвом цього об'єднання розгорнулася досить тісна співпраця. Будучи світською організацією, його керівництво зазначало, що вимагатиме від уряду не втручатись у внутрішні церковні справи і виступатиме проти відняття православних храмів і їх майна, стане на захист духовенства та скликання Помісного Собору. В одній із постанов його з'їзду зазначалося, що він “категорично стверджує, що православний народ, вихований на засадах Православної церкви, не допустить до реалізації хоч якихось змін в укладі і мові церкви, без зорганізованої волі всього народу, виразником якого буде церковний собор” [16, с. 201]. На думку членів РНО, цим “православним народом” були лише православні росіяни, тому вони рішуче виступали проти будь-яких українських національних виявів у церкві. Щоб реалізувати свої політичні і церковні вимоги, це об'єднання йшло на співпрацю з польським урядом. Така діяльність об'єднання стала однією із перешкод на шляху до розгортання процесу українізації Православної церкви в Польщі.

Наступним важливим етапом у справі реалізації намірів широкого запровадження в діяльність Православної церкви в Польщі української мови як богослужбової було утворення при Синоді 3 квітня 1925 р. Комісії для перекладу Святого Письма і богослужбових книг українською мовою. До цього часу богослужбові книги вже активно перекладалися, але це була діяльність осіб, яка в кожному окремому випадку благославлялася митрополитом Діонісієм. На засіданнях 27–29 квітня 1925 р. було ухвалено статут цієї Комісії. Виступаючи на засіданні, митрополит Діонісій так висловився з приводу необхідності її створення: “Настав час, коли справу перекладу Святого Письма та Богослужбових книг на українську мову треба поставити на більш твердий ґрунт. Ухвалюючи та благословляючи той чи інший переклад, Вища Церковна Влада повинна мати для того твердіші підстави” [4, с. 28]. Очолив комісію митрополит Діонісій, а до її складу увійшли: професор І. Огієнко, протоієрей П. Табінський, сенатор Н. Черкавський, професори П. Зайцев та О. Лотоцький. Сам склад Комісії свідчив про вагомість та відповідальність завдань, які мали вирішуватися нею [13, с. 13].

Про діяльність комісії православні часописи Польщі досить часто інформували громадськість. На їхніх сторінках регулярно оприлюднювалися відомості про ставлення до її роботи вищих органів державної влади, зокрема як вирішуються питання фінансового забезпечення. Так, після чергового засідання комісії на початку листопада 1927 р. було поінформовано, що її завданням є переклад Святого Письма та богослужбових книг українською мовою, але в першу чергу вона буде займатися підготовкою підручників Закону Божого для нижчих та середніх шкіл, а

також перекладом для потреб середньої та вищої богословської освіти підручників та інших навчальних посібників з богословських дисциплін [14, с. 615].

Незважаючи на постанови Синоду від 1924 р. щодо впровадження богослужбової мови, натиск російських кіл, ієрархії церкви на парафіяльне духовенство не послабився. Зрештою в більшості православних храмів й надалі використовувалася російська вимова богослужбових текстів, проповіді виголошувалися переважно російською, хоча більшість мирян були українцями. Посади парафіяльних настоятелів в основному обіймали особи російського походження, частина з яких навіть не мали належної духовної освіти. Немало з цих священнослужителів, особливо тих, хто проживав у містах, були активістами російських організацій. Зрозуміло, що вони різко негативно ставилися до впровадження української мови в практику церковного життя. Саме ці ієреї гальмували українізацію Православної церкви в Польщі, активно протидіяли її демократизації.

Це свідчили про те, що на шляху українізації Православної церкви в Польщі є дуже багато перешкод. Вони усвідомлювалися тими, хто розумів необхідність їхнього подолання задля оздоровлення духовно-культурного життя автохтонного православного населення регіону.

Отже, на теренах Західної Волині у Православній церкві за умов Другої Речі Посполитої розгорнувся доволі потужний рух, націлений на її українізацію. Він мав глибоке коріння, багатьох прихильників і спрямовувався на оздоровлення всього церковного організму, наближення до інтересів і потреб його найбільшої складової – православних українців. Українізаційний процес у Православній церкві в Польщі мав широку соціальну базу, численних прихильників у середовищі парафіяльного духовенства, а також світської інтелігенції. Реалії релігійно-церковного життя в Польщі, зокрема на Волині, де більшість православного населення складали українці, вказували на те, що провідники руху за українізацію добре усвідомлювали його складнощі й були готові їх долати.

Список використаних джерел та літератури:

1. Білокінь, С. Православні єпархії України: 1917–1941 рр. [Текст] / С. Білокінь // Історико-географічні дослідження на Україні: Збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1992. – С. 100–120.
2. Борщевич, В. Українське церковне відродження на Волині (20–40-ві рр. XX ст.) [Текст] / В. Борщевич. – Луцьк : Вежа, 2000. – 254 с.
3. Бурчак, Н. Початки українізації церковного відродження на Волині [Текст] / Н. Бурчак // Літопис Волині. – Вінніпег, 1992. – Ч. 17–18. – С. 11–17.
4. Власовський, І. Нарис історії Української Православної Церкви [Текст]: В 4-х т. / І. Власовський. – Нью-Йорк, 1998. – Т. 4. – Ч. 2. – 415 с.

5. Держархів Волинської області. – Ф. 522, оп. 1, спр. 1.
6. Держархів Тернопільської області. – Ф. 148, оп. 5, спр. 9.
7. Кукурудза, А. Р. Демократизація православ'я в 20-х рр. XX ст. (український контекст) [Текст]: Монографія / А. Р. Кукурудза – Рівне : Видавець Зень О., 2008. – 249 с.
8. Міненко, Т. Православна Церква в Україні під час Другої світової війни 1939–1945 (Волинський період) [Текст] / о. Т. Міненко. – Вінніпег; Львів : Логос, 2000. – Т. 1. – 392 с.
9. Об украинизации церкви [Текст] // Свет истины. – 1927. – № 6. – С. 5–13.
10. Постанови Волинського єпархіального зібрання духовенства і мирян 3–10 жовтня 1921 року в Почаївській лаврі [Текст]. – Кременець : Вид-ня волинської духовної консисторії, 1922. – 28 с.
11. Рівненський крвасзнавчий музей. – КН 44881/ VIII Д 1726.
12. Стоколос, Н. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.) [Текст]: Монографія / Н. Г. Стоколос. – Рівне : Ліста, 2003. – 480 с.
13. Стоколос, Н. Українізація православ'я (З історії Православної церкви у 20–30 рр. XX ст.) [Текст] / Н. Стоколос. – К. : Міжнародна фінансова агенція, 1998. – 52 с.
14. Хроніка [Текст] // Воскресное Чтение. – 1927. – № 47. – С. 615.
15. Чорний, М. Постанова Св. Синода [Текст] // На Варті. – 1925. – № 4. – С. 7–10.
16. Papierzyńska-Turek, M. Między tradycją a rzeczywistością. Państwo wobec prawosławia: 1918–1939 / M. Papierzynska-Turek. – Warszawa : PWN, 1989. – 476 s.